

Тернопільська обласна рада

Управління освіти і науки Тернопільської облдержадміністрації

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Кафедра української філології та суспільних дисциплін

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
Проректор із навчальної роботи

М. Б. Боднар
“31” серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

з галузі: **01 Освіта / Педагогіка**
за спеціальністю **014 Середня освіта**
предметом спеціалізацією **014.01 Українська мова і література**
за освітньо-професійною програмою **бакалавра**

Невідомська Л.М. Робоча програма навчальної дисципліни “Історична граматики української мови” : [для студентів спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціалізації 014.01 Українська мова і література] / Л.М. Невідомська. – Кременець, 2017. – 23с.

Розробник: Невідомська Л.М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та суспільних дисциплін

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української філології та суспільних дисциплін (протокол № 1 від “30” серпня 2017 року).

Завідувач кафедри

О. В. Васишин

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь, спеціальність, предметна спеціалізація, освітньо-професійна програма	Характеристика навчального курсу
Кількість кредитів: 6		Денна форма навчання
Модулів: 2 (I. Аудиторна робота; II. Індивідуальна та самостійна робота)	Галузь 01 Освіта / Педагогіка Спеціальність 014 Середня освіта, предметна спеціалізація 014.01 Українська мова і література	Нормативна
		Курс: 2-й
Змістових модулів: 4	Освітньо-професійна програма: бакалавр	Семестр: 3-й, 4-й
		Лекції: 34 год.
Загальна кількість годин: 180		Практичні: 36 год.
		Самостійна робота: 110 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: 2 самостійної роботи студента – 1,5		Вид контролю: залік, екзамен

2. МЕТА Й ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Його **мета** полягає в тому, щоб студенти: 1) оволоділи відомостями про походження української мови, становлення й історичний розвиток її фонетико-граматичної будови; 2) простежили взаємозалежність між діяхронними явищами основних структурних рівнів української мови, насамперед фонетичного та граматичного (морфологічного і синтаксичного); 3) пізнали ті внутрішньомовні закономірності та позамовні чинники, які впливали на процеси тривалої розбудови системи, притаманної сучасній українській мові; 4) чітко усвідомили необхідність всебічного вивчення мови як суспільного феномена, яке ґрунтується на визнанні органічної єдності її діяхронного й синхронного аспектів існування.

Основні завдання:

- з'ясувати погляди різних дослідників на виникнення української мови та етапи її історичного розвитку;
- опрацювати мовний матеріал, який стосується конкретних діяхронних процесів, що простежувалися у фонетичній та граматичній системах цієї мови;
- виробити у студентів вміння лінгвістичного аналізу різних мовних одиниць, текстових уривків із українських пам'яток, яке передбачає використання певних прийомів історично-порівняльного дослідження української мови та відповідних знань, набутих унаслідок засвоєння курсу старослов'янської мови;

– навчити студентів застосовувати історичні коментарі, необхідні для повної і всебічної характеристики фонетичних, граматичних явищ сучасної української літературної мови та глибшого розуміння її орфоепічних, граматичних й орфографічних норм.

КОМПЕТЕНТНОСТІ

1. Загальні

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- Здібність планувати та управляти часом.
- Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- Спроможність спілкуватися рідною мовою як усно, так і письмово.
- Знання предметної галузі та розуміння професії.
- Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.
- Здібність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- Здатність бути критичним і самокритичним.
- Спроможність генерувати нові ідеї (креативність).
- Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми з відповідною аргументацією.
- Уміння працювати в команді; цінування і повага різноманітності та мультикультурності.

2. ФАХОВІ

- Володіти спеціальними знаннями загальних і часткових теорій мовознавства, наукових шкіл і напрямів досліджень.
- Бути обізнаними із внутрішніми та зовнішніми законами розвитку мови.
- Володіти основними поняттями, концепціями і фактами сучасної мовознавчої науки.
- Мати здатність оперативно засвоювати нові теорії та методики фахових досліджень.
- Вміти застосовувати на практиці теоретичні знання з лінгвістики, загальні та спеціальні методи педагогічного та філологічного дослідження.
- Здійснювати аналіз мовних та мовленнєвих об'єктів, різних типів текстів, зокрема й художніх творів, а також помилок на різних мовних рівнях.
- Здійснювати пошук та аналітичне опрацювання нової текстової, графічної, звукової та відеоінформації.
- Оволодіти професійним рівнем науково-ділової комунікації державною мовою.
- Знати основи теорії, методів і прийомів усної та писемної комунікації.
- Уміти вести дискусію.

ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

- Знання сучасних наукових методів досліджень, базового фахового вокабуляру.
- Знання правових та етичних норм, які регулюють відносини між людьми в професійних колективах; уміння орієнтуватися в динамічних процесах, які відбуваються на ринку праці, виявляючи гнучкість набутих у процесі навчання комунікативних, лідерських умінь, а також навичок працювати в команді, самостійно й креативно приймати рішення, активно співпрацювати з працедавцями (soft skills).
- Знати основні положення нормативно-правових актів з безпеки життєдіяльності у своїй професійній діяльності.
- Вільне володіння фундаментальними знаннями з педагогіки, мовознавства (основні концепції, праці гуманітарних наук та їх видатні представники).
- Здатність використовувати професійні знання, уміння й навички, досліджувати мовні явища, вирішувати практичні завдання.
- Здатність коригувати та прогнозувати свою навчально-виховну роботу.

- Вміння здійснювати самоконтроль, самооцінку, саморегуляцію.
- Досконале володіння державною мовою.
- Уміння працювати з комп'ютерною технікою та ефективно використовувати її для обробки матеріалів і результатів досліджень з української мови.
- Формування суджень про використання професійно-орієнтованих загальнотеоретичних знань з української мови.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Вступні зауваги. Висвітлення наукових проблем формування української мови

Історія української мови як комплекс мовознавчих дисциплін діахронічного циклу. Предмет і завдання цього навчального курсу, його загальнотеоретичне (пізнавальне) і практичне значення, а також зв'язок з іншими дисциплінами (сучасною українською літературною мовою, діалектологією, історією народу, загальним мовознавством, порівняльно-історичною граматикую слов'янських мов, старослов'янською мовою, археологією, етнографією, фольклористикою, нумізматикою, сфрагістикою).

Основні джерела вивчення історії української мови (сучасна українська мова в її діалектах та літературній формі, писемні пам'ятки, свідчення споріднених мов, лексичні запозичення східнослов'янських мов і зі східнослов'янських до інших, топонімія, письмові свідчення іноземних джерел).

Мовна спорідненість слов'янських народів. Праіндоєвропейська і праслов'янська мови. Основні концепції походження української мови (П. Житецький, П. Ковалів, А. Кримський, В. Німчук, І. Огієнко, Г. Півторак, О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, Ф. Філін, О. Шахматов та ін.). Різні погляди дослідників на поняття "давньоруська мова". Проблема періодизації історії української мови (Ю. Шевельов, О. Горбач, Ю. Карпенко В. Німчук, М. Жовтобрюх, М. Бойчук та ін.). Українська мова в її стосунку до інших слов'янських мов. Походження назв „Русь”, „Україна” та їхнє значення у різні історичні епохи. Виникнення письма у східних слов'ян.

Наукове дослідження історії української мови та його методи. Здобутки в галузі історичного вивчення української мови (дослідження таких учених, як: С.Бевзенко, Л. Булаховський, О. Горбач, М. Грунський, Л. Гумецька, П. Житецький, М. Жовтобрюх, Ю. Карпенко, І. Керницький, П. Ковалів, А. Кримський, М. Максимович, К. Михальчук, В. Німчук, О. Потебня, С. Самійленко, І. Свенціцький, І. Слинько, В. Русанівський, О. Царук, Ю. Шевельов, та ін.

Змістовий модуль 2. Історична фонетика. Становлення й розвиток звукової системи української мови

Предмет історичної фонетики. Відбиття в українській мові наслідків фонетичних процесів праслов'янської доби. Найдавніші звукові зміни доби формування праслов'янської мови (зникнення придихових та лабіалізованих приголосних звуків; зміни звуків **g > *z*; **k > *s*; **s > *ch*, втрата складотворчих **r*, **l*, **m*, **n*). Система голосних праіндоєвропейського періоду. Звукові процеси, які вплинули на формування системи голосних праслов'янської мови. Перетворення довгих і коротких голосних. Зміни, викликані діянням закону відкритого складу (монофтонгізація дифтонгів; поява носових голосних; виникнення складотворчих **r*, **l*). Зміни голосних непередньої артикуляції після палатальних приголосних у праслов'янській мові. Чергування голосних звуків, успадковані від праслов'янської мови. Особливості системи приголосних праіндоєвропейського періоду. Закон складового сингармонізму. Перехідне й неперехідне пом'якшення пр иголосних у праслов'янській мові. Пом'якшення приголосних (**g*, **k*, **ch*; **z*, **s*; **d*, **t*; губних **b*, **p*, **m*, **v*) та звукосполучень **sk*, **st*, **zg*, **zd* під впливом **j*. Походження африкати [дж] в українській мові. Чергування приголосних в українській мові, що є наслідком змін указаних звуків і звукосполучень під впливом **j*. Три праслов'янські палаталізації задньоязикових **g*, **k*, **ch* під впливом голосних переднього ряду. Перетворення

звукосполучень *gv, *kv перед голосними переднього ряду. Історичні чергування в українській мові, зумовлені цими палаталізаціями. Звукові зміни в групах приголосних, викликані законом відкритого складу (зникнення приголосних в абсолютному кінці слів та розвиток протетичних *w, *j, найдавніші спрощення різних груп приголосних, поява вставних приголосних, перетворення *tt', *dt' > *st' та *kt', *gt' > *č').

Звукові зміни протоукраїнського періоду. Зміна дифтонгічних сполучень *or, *ol перед приголосними на початку слів у *ro, *lo чи *ra, *la залежно від інтонації. Перетворення дифтонгічних сполучень *or, *ol, *er, *el у середині слова між двома приголосними. Зміна початкового [je] в [o]. Звук [o] на місці початкових [a], [e] в словах іншомовного походження. Перетворення носових голосних і пізніша зміна [ä] в [a]. Найдавніші зміни звука *ě (.:) в *i. Розвиток фарингального *h у східнослов'янських діалектах. Запозичення звука [ϕ].

Система голосних протоукраїнської доби. Голосні повного і неповного творення. Особливості звука *ě (.:). Система приголосних протоукраїнського періоду. Тверді, напівпом'якшені й м'які приголосні звуки.

Історія редукованих голосних. Сильна й слабка позиції редукованих [b],[b̥] та звуків [b],[b̥] неповного творення. Їх занепад у слабкій і перетворення в сильній позиціях у давньоукраїнський період. Редуковані [b],[b̥] у позиції перед плавними [p], [л]. Проблема другого повногоголосся. Редуковані [b],[b̥] після плавних [p], [л]. Перетворення звука i після редукованого [b̥]. Зміни редукованих [i],[ы].

Перебудова структури складу, викликана занепадом редукованих голосних (припинення дії закону відкритого складу, скорочення кількості складів у слові, виникнення новозакритих складів. Наслідки занепаду [b],[b̥] в системі голосних. Зменшення кількості голосних фонем та їхніх диференціальних ознак, розширення функціональної ролі голосних фонем [o], [e]. Вторинні (випадні) [o], [e]. Чергування [o], [e] з нулем звука. Вставні [o], [e]. Подовження етимологічних [o], [e] та їх дифтонгізація й пізніший розвиток. Причини й фонетичні умови появи т. зв. “нового” □. Критика хибних висновків О.Соболєвського т. зв. “нове” :. Погляди на це явище О. Шахматова, А. Кримського та ін. Чергування етимологічних [o], [e] зі звуком [i]. Поява приставних [i], [o]. Наслідки втрати редукованих, пов'язані з процесами, що стосуються приголосних звуків (спрощення в групах приголосних, затрата звука [л], різні типи асиміляції та дисиміляція, виникнення подовжених м'яких приголосних у словах на зразок *життя*, зміни звуків [л] та [e], поява вставних приголосних, палаталізація і депалаталізація звуків, оглушення кінцевих приголосних).

Фонетичні зміни, не зумовлені занепадом редукованих звуків. Перетворення [e] в [o] після шиплячих та [j]. Історія етимологічних [□], [□]. Зміни звукосполучень *гы, кы, хы* у *ті, кі, хі*. Рефлексія звука, позначуваного літкою :. Зміна [w] в [y], [y]. Втрата початкових ненаголошених голосних. Зближення артикуляції [e], [u] та [o], [y]. Зміна [o] в [a], а також [e] в [a] та [a] в [e]. Усування збігу голосних. Протетичні приголосні [e], [e]. Депалаталізація колишніх напівм'яких і м'яких приголосних. Їхнє ствердіння перед голосними [e]. та [u], Історія африкат [дж], [дз].

Змістовий модуль 3. Історична морфологія. Формування морфологічної системи української мови

Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика морфологічної будови давньоукраїнської мови. Система словозміни й словотвору. Зв'язок фонетичних і процесів, явищ із змінами в морфологічній будові мови. Частиномовних розряди слів у давньоукраїнській мові.

Іменник. Історія його граматичних категорій (роду, числа, відмінка, істот/неістот). Зміна роду деяких іменників. Читання в граматичному роді. Занепад двоїни і її залишки в українських говорах та в окремих формах сучасної української літературної мови. Словотвір іменників. Суфіксація. Продуктивні і непродуктивні суфікси. Спільнослов'янські, спільнослов'янські, власне українські, іншомовні іменникові суфікси. Префіксальний, префіксально-суфіксальний і безсуфіксний способи словотворення. Словоскладання. Субстантивація.

Генетичний зв'язок відмін давньоукраїнських іменників із давніми типами відмінювання, що розрізнялися за суфіксами-детермінативами. Особливості відмінювання іменників різних відмін у давньоукраїнській мові. Основні чинники становлення й розвитку нових типів відмінювання іменників української мови. Процеси змішування давніх основ. Витворення сучасних відмін іменників української мови. Основні чинники перебудови колишніх шести типів відмінювання у сучасні чотири. Формування I, II, III, IV іменникових відмін. Історія відмінкових закінчень сучасних іменників, належних до різних типів відмінювання..

Займенник. Розряди українських займенників у їх історичному висвітленні. Виникнення предметно-особового займенника третьої особи. Словотворення давньоукраїнських займенників, особливості їхнього відмінювання. Історія форм власне особових і зворотного займенників, уживання їхніх енклітичних форм Історія форм займенників третьої особи. Розвиток форм неособових (родових і неродових) займенників

Прикметник. Становлення прикметника як окремої самостійної частини мови частини мови з властивими йому граматичними і семантичними показниками. Значеннєві розряди та словотвір прикметників. Найпродуктивніші суфікси і префікси, за допомогою яких утворювалися давньоукраїнській мові якісні відносні, присвійні прикметники. Розвиток форм ступенів порівняння якісних прикметників. Історія іменних (коротких, нечленних) прикметників. Утворення та значення займенникових (повних, членних) прикметників, особливості їхнього відмінювання. Стягнені й нестягнені форм цих прикметників Історичний розвиток відмінкових форм займенникових прикметників. Втрата категорії роду в множині.

Числівник. Його розряди за значенням та будовою в давньоукраїнській мові. Історія форм простих кількісних числівників (назв чисел 1 – 4; 5 – 10 та ін.). Історичний розвиток форм складених числівників – найменувань чисел 11 – 19, а також десятків (20–90), сотень (200–900). Походження назв *сорок*, *дев'ясто*. Історія форм порядкових числівників. Збірні, дробові, неозначено-кількісні числівники в історичному висвітленні.

Дієслово. Історичний розвиток граматичних категорій дієслова (виду, стану, способу, особи, часу, перехідності/неперехідності, числа). Основні способи творення українських дієслів в історичному висвітленні. Особові й неособові дієслівні форми. Формотворчі основи та класи дієслів.

Історія дієслівних форм дійсного способу. Теперішній час дієслів. Тематичний та атематичний типи дієвідмінювання. Розвиток особових закінчень теперішнього часу. Історія форм минулих часів. Значення та творення простих форм аориста й імперфекта, причини їхнього занепаду. Залишки аориста в південно-західних говорах української мови. Перетворення складених форм минулого часу – перфекта й плюсквамперфекта – в сучасні форми минулого та давноминулого часів. Залишки форм перфекта в українських південно-західних діалектах. Проста і складена форми майбутнього часу в давньоукраїнській мові та їхній історичний розвиток. Залишки в українських південно-західних говорах передмайбутнього часу. Перетворення майбутнього часу на зразок *ходить йому* в складну (синтетичну) форму сучасної української мови.

Історія умовного способу. Занепад аористичної форми допоміжного дієслова *бути* в умовному способі і перетворення її на частку *би* (*б*). Залишки старої форми умовного способу в українських південно-західних говорах. Історичний розвиток давньоукраїнських форм наказового способу тематичних і атематичних дієслів.

Історія незмінних дієслівних форм (інфінітива, супіна). Активні та пасивні дієприкметники в давньоукраїнській мові. Історичний розвиток форм активних та пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часів. Розвиток дієприслівників і форм на *-но*, *-то*.

Прислівник. Становлення різних семантичних розрядів українських прислівників, їхній зв'язок з іншими частинами мови. Історичний розвиток словотвірної структури українських прислівників відзайменникового, відіменного (відіменникового, відприкметникового, відчислівникового) та віддієслівного походження. Прислівники, утворені способом редуплікації та складання форм того самого слова, чи різних лексем.

Службові слова та вигук. Історичний розвиток первинних і похідних приєменників. Формування сполучників сурядності та підрядності. Первинні й похідні, а також прості, складні, складені сполучники. Історія різних розрядів часток Виникнення вигуків і звуконаслідувальних слів.

Змістовий модуль 4. Загальний огляд історичних змін у синтаксисі

Предмет і завдання історичного синтаксису. Історичний розвиток синтаксичної будови української мови. Основні типи простих речень у давньоукраїнській мові. Особливості вираження в них заперечення. Засоби оформлення питальних речень. Вираження підмета й присудка у двоскладному реченні. Зв'язок присудка з підметом. Просте ускладнене речення. Конструкції з подвійними відмінками. Зворот "давальний самостійний". Історія односкладних (означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових; безособових, номінативних) речень

Типи складних речень у давньоукраїнській мові та їх історичний розвиток. Безсполучникові речення. Складносурядні речення закритої й відкритої структури. Складнопідрядні речення з підрядними означальними, з'ясувальними та обставинними.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		л.	п.	с. та інд. р.
1	2	3	4	5
Модуль I				
Змістовий модуль 1. Вступні зауваги. Висвітлення наукових проблем формування української мови				
Тема 1. Історія української мови як комплекс мовознавчих дисциплін діахронічного циклу	4,5	2	0,5	2
Тема 2. Виникнення української мови та періодизація її історичного розвитку	7,5	2	1	5
Тема 3. Українська мова в її стосунку до інших слов'янських мов	2	0	0	2
Тема 4. Походження письма у східних слов'ян	5	0	0	5
Тема 5. Пам'ятки української писемності	5	0	0	5
Тема 6. Наукове дослідження історії української мови та його методи	3	0	0	3
Разом за змістовим модулем 1	28	4	2	22
Змістовий модуль 2. Історична фонетика. Становлення й розвиток звукової системи української мови				
Тема 1. Відбиття в українській мові наслідків фонетичних процесів праслов'янської доби	14	4	5	5
Тема 2. Звукові зміни протоукраїнського періоду	8	2	1	5
Тема 3. Занепад і вокалізація ['] , [x] та звуків [y], [i] неповного творення у давньоукраїнський період	7	2	2	3
Тема 4. Наслідки втрати редукованих, пов'язані зі змінами в підсистемі голосних звуків	10	2	2	6
Тема 5. Наслідки втрати редукованих, пов'язані з процесами, що стосуються приголосних звуків	10	2	2	6
Тема 6. Фонетичні зміни, не зумовлені занепадом редукованих звуків	10	2	2	6
Разом за змістовим модулем 2	59	14	14	31

Змістовий модуль 3. Історична морфологія. Формування морфологічної системи української мови				
Тема 1. Історія граматичних категорій та діахронні зміни у системі відмінювання іменників	14	4	4	6
Тема 2. Розвиток різних розрядів займенників	7	2	2	3
Тема 3. Становлення прикметника як окремої частини мови з характерним для неї типом відмінювання	7	2	2	3
Тема 4. Формування числівника як окремої частини мови.	5	0	0	5
Тема 5. Розвиток граматичних категорій, властивих дієслову. Історія його особових форм	17	5	6	6
Тема 6. Зміни іменних дієслівних форм.	6	1	2	3
Тема 7. Становлення різних розрядів прислівників.	5	0	0	5
Тема 8. Формування службових частин мови та вигуків.	3	0	0	3
Разом за змістовим модулем 3	64	12	18	34
Змістовий модуль 4. Загальний огляд історичних змін у синтаксисі				
Тема 1. Зміни у структурі простого речення та становлення його основних типів	9	1	2	6
Тема 2. Формування різних типів складного речення	10	1	2	7
Разом за змістовим модулем 4	19	2	4	13
Модуль II				
ІНДЗ	10			10
Усього годин:	180	34	36	110

5. ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

ЗМ 1. Вступні зауваги. висвітлення Наукових проблем формування української мови

Лекція 1. Тема 1. Історія української мови як комплекс мовознавчих дисциплін

діахронічного циклу (2 год.).

Лекція 2. Тема 2. Виникнення української мови та періодизація її історичного розвитку

(2 год.)

ЗМ 2. Історична фонетика. Становлення й розвиток звукової системи української мови

Лекції 3-4. Тема 1. Відбиття в українській мові наслідків фонетичних процесів праслов'янської доби (4 год.).

Лекція 5. Тема 1. Відбиття в українській мові наслідків фонетичних змін праслов'янської доби. Тема 2. Звукові зміни протоукраїнського періоду (2 год.).

Лекція 6. Тема 3. Зміни редукованих звуків (2 год.).

Лекція 7. Тема 4. Наслідки втрати редукованих, пов'язані зі змінами в підсистемі голосних звуків (2 год.).

Лекція 8. Тема 5. Наслідки втрати редукованих, пов'язані з процесами, що стосуються приголосних звуків (2 год.).

Лекція 9. Тема 6. Фонетичні зміни, не зумовлені занепадом редукованих звуків (2 год.)

ЗМ 3. Історична морфологія. Формування морфологічної системи української мови

Лекції 10-11. Тема 1. Історія граматичних категорій та зміни у системі відмінювання іменників (4 год.)

Лекція 12. Тема 2. Розвиток різних розрядів займенників (2 год.).

Лекція 13. Тема 3. Становлення прикметника як окремої частини мови з характерним для неї типом відмінювання (2 год.).

Лекції 14-16. Теми 4–5. Розвиток граматичних категорій, властивих дієслову. Історія його особових форм (6 год.)

ЗМ 4. Загальний огляд історичних змін у синтаксисі

Лекція 17. Тема 1–2. Зміни у структурі простого речення та становлення його основних типів. Формування різних типів складного речення (2 год.)

6. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

ЗМ 1. Вступні зауваги. Висвітлення наукових проблем формування української мови

Практичне заняття №1. Становлення української мови та періодизація її історичного розвитку

ЗМ 2. Історична фонетика. Становлення й розвиток звукової системи української мови

Практичне заняття №2. Пом'якшення приголосних під впливом [**j*] та відбиття наслідків цього процесу в українській мові (2 год.).

Практичне заняття №3. Наслідки трьох праслов'янських палатадізацій задньоязикових *g, *k, *ch в українській мові (2 год.).

Практичне заняття №4. Звукові процеси праслов'янської доби, викликані діянням закону відкритого складу, які стосуються приголосних. Звукові зміни протокраїнського періоду (2 год.)

Індивідуальне заняття № 1. Тематичний блок II. Історична фонетика. Поточне тестування за відповідною частиною матеріалу ЗМ 2.

Практичне заняття №5. Голосні [*ь*],[*ѣ*] та їх історія (2 год.).

Практичне заняття №6. Наслідки занепаду редукованих у системі голосних (2 год.).

Практичне заняття №7. Наслідки занепаду [*ь*],[*ѣ*] у системі приголосних. Перехід [*e*] в [*o*] після шиплячих та звука [*j*] (2 год.).

Практичне заняття №8. Зміни давньоукраїнських голосних, не зумовлені занепадом редукованих (2 год.).

Індивідуальне заняття №2. Тематичний блок III. Історична фонетика. Поточне тестування за відповідною частиною матеріалу ЗМ 2.

Індивідуальне заняття №3. Проведення конференції з проблематики індивідуальних науково-дослідних завдань.

ЗМ 3. Історична морфологія. Формування морфологічної системи української мови

Практичне заняття №9 Іменник. Типи відмінювання іменників у давньоукраїнський період (2 год.).

Практичне заняття №10. Формування системи сучасного відмінювання українських іменників. Їх морфологічний аналіз (2 год.).

Практичне заняття №11. Історія займенника та його морфологічний аналіз (2 год.).

Практичне заняття №12. Становлення прикметника. Розвиток його форм та морфологічний аналіз (2 год.)

Індивідуальне заняття №4. Тематичний блок IV. Історична морфологія. Іменні частини мови. Поточне тестування за відповідною частиною матеріалу ЗМ 3.

Практичні заняття №13-14. Давні дієслівні основи та класи. Історія особових форм теперішнього й майбутнього часів та їхній морфологічний аналіз (4 год.).

Практичне заняття №15. Історія дієслівних форм минулого часу й умовного та наказового способів. їхній морфологічний аналіз (2 год.).

Практичне заняття №16. Історія та морфологічний Аналіз іменних дієслівних форм (2 год.)

Індивідуальне заняття №5. Тематичний блок V. Історична морфологія. Дієслово. Поточне тестування за відповідною частиною матеріалу ЗМ 3.

Індивідуальне заняття №6. Тематичний блок VI. Історична морфологія. Невідмінювані частини мови. Поточне тестування за відповідною частиною матеріалу ЗМ 3.

ЗМ 4. Загальний огляд історичних змін у синтаксисі

Практичні заняття №17-18. Історичні зміни в структурі простого речення та формування різних типів складного речення (4 год.).

Індивідуальне заняття №7. Тематичний блок VII. Загальний огляд історичних змін у синтаксисі.

Індивідуальне заняття №8. Тематичний блок. Завершальне оцінювання самостійної роботи студентів. Підсумковий тест.

7. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Самостійна робота охоплює: 1) ознайомлення з додатковою літературою, відомостями, почерпнутими з Інтернету чи інших інформаційних джерел для поглибленого осмислення дискусійних проблем історії української мови; 2) опанування матеріалу пропущених студентами практичних занять, результати якого контролює викладач.

Крім цього, студенти повинні самостійно опрацювати певні теми чи окремі питання з тих тем, які частково висвітлюються на лекційних заняттях, та виконати відповідні завдання, пропонувані нижче. Результати такого опрацювання матеріалу регулярно перевіряє викладач під час індивідуальних занять, а подекуди і на практичних. Тому вказані завдання студенти повинні виконувати в окремій частині зошита для практичних занять із зазначенням відповідного питання чи теми. Завершальне оцінювання самостійної роботи в балах проводиться на останньому індивідуальному занятті. Отримати максимальну кількість балів за цей вид роботи студенти зможуть за умови, якщо виконають усі практичні завдання, будуть готові до їх можливого коментування, виправлення допущених помилок, а також під час співбесіди продемонструють належне знання матеріалу, що стосуються самостійно опрацьованих тем або питань..

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК I

ЗМ. 1. ВСТУПНІ ЗАУВАГИ. НАУКОВЕ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Питання для самостійного вивчення

1. Визначальні особливості української мови та риси, що виявляють ступінь її близькості до інших слов'янських мов, зокрема білоруської та російської.
2. Походження та вживання назв Русь і її похідних (русич, руський тощо) та Україна.
3. Виникнення письма у східних слов'ян
4. Основні напрямки наукового дослідження історії української мови та його методи.

Завдання

1. Назвати всі слов'янські мови, визначивши серед них місце української.
2. Подати перелік рис, притаманних українській мові, ілюструючи їх відповідними прикладами.
3. Стисло викласти науково обґрунтовані погляди на походження назв Русь та Україна.
4. Скласти хронологічний список найважливіших пам'яток української писемності.
5. Подати стисло інформацію про найвідоміших українських мовознавців – дослідників історії української мови, вказуючи їхні праці у цій лінгвістичній галузі.
6. Розкрити основні лінгвістичні методи діахронічного вивчення мови.

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК II

ЗМ. 2. ІСТОРИЧНА ФОНЕТИКА. ВІДБИТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НАСЛІДКІВ ФОНЕТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ДОБИ ТА ЗВУКОВІ ЗМІНИ ПРОТОУКРАНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Питання для самостійного вивчення

1. Найдавніші звукові зміни доби формування праслов'янської мови (зникнення придихових та лабіалізованих приголосних звуків; зміни звуків *g>*z; *k>*s; *s>*ch, втрата складотворчих *r, *l, *m, *n).
2. Перетворення голосних непередньої артикуляції після палатальних приголосних у праслов'янській мові.

3. Зміни, викликані діянням закону відкритого складу (монофтонгізація дифтонгів; поява носових голосних; зникнення приголосних звуків в абсолютному кінці слів та розвиток протетичних приголосних *w, *j).

4. Перетворення дифтонгічних сполучень *or, *ol на початку слова.
5. Звук [o] на місці початкових [a], [e] в словах іншомовного походження.
6. Найдавніші зміни звука *ě (.:) в *i.
7. Розвиток фарингального *h у східнослов'янських діалектах.
8. Запозичення звука [ɸ].
9. Чергування голосних, успадковані від праслов'янської мови.

Завдання

1. Навести приклади слів сучасної української мови, у звуковій будові яких відбито наслідки змін *s > *x і напівпалатальних *g' > *z'; *k' > *s' (2-3 приклади на кожне з указаних явищ).

2. З'ясувати, наслідки яких фонетичних змін, зумовлених діянням закону відкритого складу, відбиті у звуковій будові поданих слів.

Въ, съ (прийменники), гость, домъ, язъ, юнъ, выдра.

3. Відновити праформи поданих давньоукраїнських слів, з'ясувати походження виділених голосних звуків.

Вод.::, горос.:: (вихідна форма горохъ). дроззи, доубъ (старосл. d=b'), рядъ (старосл. r-d'), теля (старосл. tel-), туръ.

4. Порівняти подані давньоукраїнські лексеми зі старослов'янськими відповідниками та відтворити їхні праформи. Пояснити, чому в одних випадках звуковий склад давньоукраїнських і старослов'янських слів збігається, а в інших – простежується певна відмінність.

Локъть – лакъть (старослов.), лакати – лакати (старослов.), работа – работа (старослов.), рало – рало (старослов.), ростъ – растъ (старослов.).

5. Відновити давньоукраїнські та старослов'янські форми слів *сидши, синиця*. З'ясувати, за яких умов у протоукраїнську добу відбувалося перетворення звука *ě (.:) > *i.

6. Навести п'ять пар давньоукраїнських спільнокореневих слів, у яких простежуються чергування голосних, успадковані від праслов'янської мови.

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК III

ЗМ. 2. ІСТОРИЧНА ФОНЕТИКА. ЗАНЕПАД І ВОКАЛІЗАЦІЯ [ʲ], [x]. ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ, НЕ ЗУМОВЛЕНІ ЦИМИ ПРОЦЕСАМИ

Питання для самостійного вивчення

1. Перетворення звука *i* після редукованого *'*.
2. Поява вставних приголосних, зумовлена занепадом [ʲ], [x].
3. Палаталізація і депалаталізація приголосних, викликані занепадом *'*, *x*.
4. Оглушення кінцевих приголосних, спричинене занепадом *'*, *x*.
5. Зміни звукосполучень *gu, ku, xu* у *gi, ki, xi*.
6. Зміна [w] в [y̥], [y].
7. Втрата початкового голосного.
8. Зближення артикуляції [e], [u] та [o], [y].
9. Зміна [e] в [a] та [a] в [e].
10. Усування збігу голосних.

Завдання

1. Пояснити, які фонетичні процеси спричинили появу написань, виявлених в українських пам'ятках.

В ыстинну, заздрость, з ыменя, одышли семъ, с ыншыми, стр.::чаю.

2. Прокоментувати, як змінилися вимова виділених звуків у в поданих словах.

Б'є, діал. зуп, (літ. зуб) вірно, діал. зуп, (літ. зуб) козла, людство, діал. морос (літ. мороз), полотно, львівський, сільський, діал. сніх (літ. сніг), шевцем.

3. З'ясувати, чим зумовлена наявність буквосполучень *gu, ku, xu* та *gi, ki, xi* в словах, зафіксованих у письмових пам'ятках.

Высокими, врагы, Георгия, лихими, пакы, погыниши, оубогыми, хытрости, фоники (1073, 1076); великии, паки (XII-XIII ст.); мужьскы, вчинкы, слуги, великыи (XIII-XIV ст.); св.:джи, с.:вды, хытрости, хижи (XV ст.).

4. Пояснити наслідки фонетичних процесів, відбиті у звуковій будові сучасних лексем: *Гаврило, Гнат, голка, гра, життя*, діал. *зеть, зимувати, знання, Катерина, кому, кожух, мені, Настя, онук (із вьнукъ), павук, Панас, собі*, діал. *стоєв, тепер, усіх, Юда*.

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК IV

ЗМ. 3. ІСТОРИЧНА МОРФОЛОГІЯ. ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Питання для самостійного вивчення

1. Основні способи творення іменників в історичному висвітленні.
2. Розвиток основних способів творення прикметників.
3. Характеристика числівника як частини мови.
4. Походження та морфологічні особливості простих кількісних числівників.
5. Фонетико-морфологічні зміни, які відбулися в процесі становлення сучасних форм *одинадцять – дев'ятнадцять*. Особливості творення назв десятків і сотень у давній та сучасній українській мові. Історія форм сучасних складених числівників.
6. Історія кількісних збірних і дробових числівників української мови.
7. Утворення сучасних форм українських порядкових числівників.
8. Історія різних типів відмінювання кількісних і порядкових числівників.

Завдання

У наведених лексемах знайти корінь, указати, за допомогою яких суфіксів утворені подані прикметники та визначити їхній розряд за значенням.

Богать, братьскъ, великъ, высокъ, в.:рънь, вълчъ, глубокъ, горькъ, деревянь, достоинъ, дързкъ, д.:тьскъ, жестокъ, змиєвъ, золочънь, калиновъ, къянжъ, кожанъ, кр.:пкъ, львовъ, льгъкъ, льнянь, людъскъ, мариинъ, мирънь, мякъкъ, низъкъ, овъчъ, петровъ, поганъскъ, поповъ, пророчъ, св.:тьль, сл.:пъ, сыновънь, тяжъкъ, чъстьнь, широко, Ярославль.

3. Провідміняти давньоукраїнські та сучасні назви, що позначають числа 4, 7, 10, 100. Пояснити історичні зміни відмінкових форм.

4. Відтворити давньоукраїнські написання поданих словосполучень. Провідміняти сучасні та колишні форми, прокоментувати історичні зміни відмінкових закінчень числівника та іменників.

Два раби, два сини, два села, дві руки.

5. З'ясувати значення давніх числівників *польчетвера, польчетвертнадцать, польтретьста*.

6. Відновити давньоукраїнські форми поданих та утворених від них сучасних порядкових числівників.

Вісім, дванадцять, п'ятдесят два, триста шістдесят дев'ять.

7. Пояснити зміни в структурі числівників, ужитих у поданих словосполученнях.

Отъ сто кожи своїхъ п-тнадес-те гроша (Cost., II, 1408); у л.:то шестотыс-чноє дев-ть сотъ и шестынадес-тоє (Cost., II, 1408); писанъ оу перевалехъ семой тис-чи дев-ть сотъ чотыр-дес-того л.:та (Рус., 1430); имееъ вину заплатитъ п-тнадцетъ (Статут, XV ст.); да будетъ на немъ клятва святыхъ триста и осмнадцать отецъ (АрхЮЗР 1/VI, 1444); Тимоф.:и [...] виноват дв.:ст.: вусюмдесят золотих (ДНРМ, 1712); Ми отд.:лилисмо на заплачене [...] воловъ девять яких ц.:на золотих сто тридцят и два зъ гривнею овецъ осмдесят двое за девятдесят и пят золотих зъ гривнею проданіе [...] на сто и ш.:стнадцатъ золотих (ДНРМ, 1720).

8. Проаналізувати числівники, вжиті у наведених уривках.

1. Въ л.: то шести тыс–щное шистьдес–ть семое. купиль панъ петрашь д.: дицтво в анъны радивонъкльво.: (Роз., 1359). 2. Наместънику вруцъкому пану горностаю романовичу, што перво сего продали были есмо корчмы вруцъкие мещаномъ вруцъкимъ семи човекомъ [...] на три годы за сто копъ и за десеть копъ широкихъ грошеи, на годъ по тридцати копъ, и по шести копъ и по сороку грошеи [...] и вжо /ни два годы корчмы варили а третего году еще не варили, и тыми разы тые мещане вруцъкие шесть ихъ [...] просили насъ абыхмо ещо имъ тые корчмы на колько годов продали и мы имъ тые корчмы ещо продали на шесть годовъ /прочъ того году што ещо мают третии годъ варити, А мают /ни намъ в каждыи годъ давати по тридъцати копъ и по шести копъ и по сороку грошеи (Рус., 1489).

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК V

ЗМ. 3. ІСТОРИЧНА МОРФОЛОГІЯ. ДІЄСЛОВО

Питання для самостійного вивчення

1. Словотвір дієслів у його історичному розвитку
2. Історія супіна та інфінітива.

Завдання

1. Знайти в наведених формах суфікси та пояснити, якого значення набувають дієслова завдяки цим морфемам чи їхньої зміни.

Везти – возити, вести – водити, дати – давати, кричати – крикнути, ломити – ламати.

2. Утворити праслов'янські форми поданих давньоукраїнських дієслів: *беречи, бости, лечи, мести, печи, речи*),

3. До кожного з наведених дієслів подати давньоукраїнську та сучасну неозначену форму. Пояснити звукові зміни в теперішніх інфінітивах.

Бережу, вожу, вяжу, кладу, ловлю, могу, пишу, сушу.

4. У поданих реченнях знайти форми супіна, з'ясувати його синтаксичну роль у реченні та причини втрати.

1. Придоша половци первое на Русьскую землю воевать (Пов. вр. л.); 2. Изиде сѣ2и сѣ2ть сѣмене сво5го (ЄО, 1056–1057); 3. И посьла и на села сво4 пастъ свинии (ЄО, 1056–1057); 4. И не приде правдьникъ призывать. нъ грѣшьникъ на пока4ние (Ізб., 1076); 5. Посланъ 5смь наставитъ тебе (Усп. зб., XII–XIII ст.).

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК VI

ЗМ. 3. ІСТОРИЧНА МОРФОЛОГІЯ. НЕВІДМІНЮВАНІ ЧАСТИНИ МОВИ

Питання для самостійного вивчення

1. Загальні історичні відомості про прислівник.
2. Історія відзайменникових, відіменних і віддієслівних прислівників української мови.
3. Історичний розвиток первинних та похідних прийменників.
4. Історія сполучників сурядності й підрядності. Первинні й похідні та прості, складні й складені сполучники.
5. Загальна історична характеристика часток і вигуків.

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК VII

ЗМ. 4. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ІСТОРИЧНИХ ЗМІН У СИНТАКСИСІ

Питання для самостійного вивчення

1. Особливості вираження головних і другорядних членів речення давньоукраїнської доби.
2. Розвиток конструкцій із подвійними відмінками.

8. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

I. Індивідуальні заняття

На цих заняттях будуть проводитися відповідні консультації студентів, регулярно оцінюватиметься їх самостійна робота, відбуватиметься захист індивідуально-дослідних завдань (ІНДЗ) тощо. Із метою оптимальної організації праці під час певних індивідуальних

занять проводитиметься тестування студентів за матеріалом змістових модулів, передбачених для поточного контролю.

II. Виконання індивідуально-дослідних завдань

Орієнтовна тематика ІНДЗ, яку подаємо далі, стосується дискусійних проблем становлення української мови та періодизації її історичного розвитку, а також виникнення української писемності. Орієнтовний обсяг письмово виконаної роботи, оформленої із дотриманням усіх необхідних вимог, не повинен перевищувати 7-ми аркушів стандартного формату, скріплених між собою. У рефераті студенти повинні стисло висвітлити власне осмислення обраної теми, підтверджуючи свій виклад цитованими положеннями відповідних наукових праць. Назви основних робіт, які доцільно опрацювати, щоб успішно виконати ІНДЗ, можна почерпнути зі списку літератури, поданого до навчального курсу. Проте студентам необхідно також самостійно відшукати додаткові наукові публікації (монографії, статті тощо), користуючись послугами бібліотеки чи Інтернету. ІНДЗ потрібно здати викладачеві за 5 днів до проведення (на спеціальному індивідуальному занятті №3) підсумкової конференції. На ній відбуватиметься обговорення зазначених проблем історії української мови на підставі виголошення студентами висновків, що впливають із виконаних ними рефератів.

Орієнтовна проблематика ІНДЗ

1.	Проблема прабатьківщини слов'ян.	
2.	Праслов'янська мова як основа сучасних слов'янських мов.	
3.	Наукові та політико-ідеологічні чинники, які впливають на розв'язання проблем східнослов'янського глотогенезу.	
4.	Походження українського народу. Проблема прадавності української мови.	
5.	Взаємозалежність процесів розвитку української мови з формуванням української нації.	
6.	Розселення східнослов'янських племен в IX ст. н.е. Діалектна диференціація східнослов'янської мовної території після розпаду праслов'янської мови.	
7.	Сучасні українські діалекти як одне з провідних джерел історичного вивчення української мови.	
8.	Загальна характеристика основних славістичних концепцій формування української мови.	
9.	Давньоруська мова міф: чи реальність?	
10.	Критичний аналіз поглядів М. Погодіна та О. Соболевського на давню мову Києва та Київщини.	
11.	Місце української мови серед інших слов'янських мов.	
12.	Ступінь спорідненості української мови з російською та білоруською.	
13.	Основні засади та підходи до розв'язання проблеми періодизації історичного розвитку української мови.	
14.	С. Смаль-Стоцький про місце української мови серед інших слов'янських мов та оцінка його поглядів іншими славістами.	
15.	А. Кримський про виникнення української мови.	
16.	Питання історії української мови в працях О. Шахматова.	
17.	Погляди І. Огієнка на становлення української мови.	
18.	Є. Тимченко про становище української мови серед інших слов'янських мов.	
19.	Концепція східнослов'янської глотогонії Ю. Шевельова.	
20.	Погляди О. Горбача на генезу української мови та її місце серед інших	

	слов'янських мов.	
21.	П. Ковалів про формування української мови в колі інших словянських мов.	
22.	К. Німчинов про минуле української мови.	
23.	Г. Півторак про діалектну ситуація в Київській Русі та формування української мови.	
24.	Погляди В. Німчука на етноглотогенез українців.	
25.	Українська гіпотеза Ю. Карпенка.	
26.	Висвітлення проблеми формування української мови О. Царуком.	
27.	Походження назви „Русь”. Її значення у різні історичні періоди.	
28.	Походження та значення назви „Україна”.	
29.	Проблема існування письма у східних слов'ян в дохристиянський період.	
30.	Роль старослов'янської мови у становленні давньоукраїнської писемності.	
31.	Виникнення і розвиток давньоукраїнської писемності.	
32.	Класифікація пам'яток давньоукраїнської писемності.	
33.	Як правильно читати тексти писемних пам'яток української мови на різних етапах її історичного розвитку.	
34.	Риси української мови, відбиті у писемних пам'ятках епохи Київської Русі.	
35.	Найдавніші пам'ятки ділової писемності як важливе джерело історичного вивчення української мови.	
36.	Мовні особливості українських грамот.	
37.	Пам'ятки української художньої літератури та фольклору як джерело історичного вивчення української мови.	
38.	Наукове значення граматик XVI – XVII ст. для історичного вивчення української мови.	
39.	Словники XVI – початку XIX ст. як джерело діахронічного дослідження української мови.	
40.	Історико-лінгвістичні проблеми дослідження “Велесової книги”.	
41.	“Слово о полку Ігоревім” як джерело історичного вивчення української мови.	
42.	“Повѣсть времанныхъ лѣтъ” та її мовні особливості.	
43.	Загальна лінгвістична характеристика Київського та Галицько-Волинського літописів.	
44.	Мовні особливості літопису Самовидця.	
45.	Діахронічне вивчення української лексики.	
46.	Дослідження в галузі історичної фонетики української мови.	
47.	Дослідження в галузі історичної морфології української мови.	
48.	Основні напрямки діахронічного вивчення синтаксису української мови.	
49.	Здобутки української історичної лексикографії.	
50.	Вклад українських учених із діаспори у вивчення історії української мови (друга пол. XX ст.).	

9. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Застосовуються такі методи, як: пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний), репродуктивний, проблемного викладу, евристичний, дослідницький, прийоми якого студенти використовують, виконуючи індивідуально-дослідні завдання, дискусійний, залежно від способу передавання змісту навчальної дисципліни застосовуються методи: вербальні (розповідь, бесіда); практичні (використання різних завдань, зокрема тих, які передбачають фонетичний та граматичний аналіз текстів українських письмових пам'яток); наочні (послугування картами давнього розселення слов'янських і східнослов'янських племен, ілюстраціями відповідного графічного матеріалу, таблицями, схемами відмінювання різних частин мови тощо).

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Ефективності навчальної діяльності студентів значною мірою сприяє об'єктивність оцінювання усіх основних видів їх аудиторної та позааудиторної роботи. З цією метою використовуються такі поширені форми, як: поточне й підсумкове тестування, оцінка за ІНДЗ. Поточне оцінювання передбачає проведення чотирьох тестів закритої форми за матеріалом двох змістових модулів (2. Історична фонетика. Становлення й розвиток звукової системи української мови та історична морфологія; 3. Формування морфологічної системи української мови). Два інші змістові модулі (1. Вступні зауваги. Висвітлення наукових проблем формування української мови; 4. Загальний огляд історичних змін у синтаксисі) контролюються шляхом оцінюванням ІНДЗ, відповідних завдань, пропонує для самостійної роботи, а також під час підсумкового тестування. Крім того, замість виставлення балів за теми кожного зі ЗМ, при здійсненні поточного контролю запроваджується загальне оцінювання роботи студента на практичних заняттях. При цьому за традиційною шкалою виводиться середній бал успішності, який відповідає певній кількості балів, отриманих студентом за кредитно-модульною системою з урахуванням виконання ними запланованого обсягу практичних занять (у відсотках).

Оцінювання успішності студентів на практичних заняттях

Середній бал за традиційною системою оцінювання	Бали з урахуванням виконання запланованого обсягу практичних занять у відсотках				
	100%	99%-76%	75%-69%	50%-36%	Від 25% і менше
5 – 4,5	20	18	16	14	10
4,4 – 4,2	18	16	14	12	8
4,1 – 3,9	15	14	12	10	6
3,8 – 3,6	13	12	10	8	4
3,5 – 3,3	11	10	8	6	3
3,2 – 3	9	8	6	4	2
2,9 – 2,7	7	6	4	2	1
2,6 – 2,4	5	4	2	1	0
2,3 – 2,1	3	2	1	0	0
2	1	1	1	0	0

За певної конфігурації двох зазначених показників остаточна кількість балів за роботу на практичних заняттях може бути нульовою. Тобто за цей вид навчальної роботи студент, який пропустив переважну більшість практичних занять і не виконав тим самим навчального плану в повному обсязі, не отримує жодного бала (див. подану таблицю оцінювання).

Отже, поточний контроль охоплює такі форми, як: поточне тестування основних ЗМ, оцінювання успішності студентів на практичних заняттях та їх самостійної роботи. Загалом система оцінювання, в якій береться до уваги й складність та наповненість

матеріалом тестованих ЗМ, включає ще бали, отримані студентами за виконання ІНДЗ і письмового підсумкового тесту.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
64-74	D		
60-63	E	задовільно	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Поточний контроль				ІНД 3	Підсум. тест	Сума
Поточне тестування		Робота на практичних	Самостійна робота			
ЗІ 2		ЗМ 3				
Тест 1	Тест 2	Тест 3	Тест 4			
5	5	5	5	20	10	20
						30
						100

12. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ОСНОВНА

- Герман К.Ф. Історія української мови : Вступ до вивчення курсу: підруч. для філол. ф-тів ун-тів. – Чернівці: Рута, 2001. – 124 с.
- Історична граматики української мови : [підруч. для студ. мовно-літературних. ф-тів пед. ін-тів] / [О. П. Безпалько та ін.]. – К. : Радянська школа, 1962. – 510 с.
- Історична граматики української мови : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів] / [М. А. Жовтобрюх та ін.]. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с.
- Історія української мови : Лексика і фразеологія / [В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с.
- Історія української мови : Морфологія / [М. А. Жовтобрюх та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.
- Історія української мови : Синтаксис / [Г. П. Арполенко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 503 с.
- Історія української мови : Фонетика / [В. В. Німчук (відп. ред.) та н.]. – К. : Наукова думка, 1979. – 367 с.
- Крижанівська О. І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 248 с.
- Купчинська Зоряна, Пілецький Володимир. Історична граматики української мови : навч. посіб. для студ. філол. фак. – Львів, 2014. – 295 с.
- Павленко Л. П. Історична граматики української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010 – 208 с.

ДОДАТКОВА

1. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. – К. : Наукова думка, 1980. – 244 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови : Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960.– 416 с.
3. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К. : Радянська школа, 1962.– 236 с.
4. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К. : Вид. дім “КМ Академія”. – 153 с.
5. Бузук П.О. Коротка історія української мови : Вступ і звучня. – Одеса, 1924.– Ч. I.– 60 с.
6. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956 – 220 с.
7. Велесова книга; Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу. I тис.до нової доби – I тис. нової доби. – К., 7502 (1994). – 316 с
8. Висоцький С. О. Київська писемна школа в XI-XII ст. // Мовознавство. – 1993. – № 4. – С. 3–12.
9. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1966.– 596 с.
10. Гамкрелідзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и пракультуры. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – с.
11. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / [Булыка А.М. та ін.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979.– 328с.
12. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських: У 3 т. – Мюнхен, 1993.
13. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // II Міжнар. конгрес українців : доп. і повідомл. ; Міжнар. асоціація українців ; Акад. наук України. – Л. : [б. в.], 1993. – С. 7–12.
14. Горнунг Б.В. Из предыстории образования общеславянского языкового единства.– М.: Изд-во АН СССР, 1963.– 144 с.
15. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській мові. – Наукова думка, 1982.– 248 с.
16. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. – К. : Наукова думка, 1978. – 207 с.
17. Грушевський М. Історія України – Руси: В 11 т.– К. : Наукова думка, 1991–1998.
18. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови – К. : АН УРСР, 1958. – 312 с.
19. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна. Наука і культура. –К., 1993. – Вип. – С.
20. Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років. – К., 1957. – С. 47–70.
21. Житецький П. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIУ в. // Вибрані праці : Філологія. – К. : Наукова думка, 1987.– С.
22. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941).– К. : Наукова думка”, 1991.– 259 с.
23. Залеський А. М. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові / А. М. Залеський // Мовознавство. – 1986. –№ 6. – С. 55–62.
24. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К. , 1989.– с.
25. Иванов В. П. Историческая грамматика русского языка : [учебник для студ. филол. спец. фак. ун-тов и пед. ин-тов]– М. : Просвещение, 1983. – 399 с.
26. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. – М. : Наука, 1965. – 596 с.
27. Карпенко Юрій. Коли і як виникла українська мова // Мовознавство : тези та повідомл. III Міжнар. конгресу українців. – Х. : Око, 1996. – С. 75–81.
28. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза // Мовознавство. – 1993.– № 5. – С.
29. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові : на матеріалі пам'яток XVI

- ст. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
30. Колодяжний А. С. Прийменник. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 163 с.
  31. Коломієць В. Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських мов // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 3–11.
  32. Кондрашов Н. А. Славянские языки – М. : Просвещение, 1986. – 239 с.
  33. Красуський М. Древность малороссийского языка // Дніпро. – 1991. – № 10. – С.
  34. Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высших классовъ гимназий и семинарий Приднепровья. Т. 1. – М., 1907. – 545 с.
  35. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.
  36. Медведєв Ф. П. Вступ до курсу історії української мови : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів] ; за ред. І. К. Білодіда. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1965. – 152 с.
  37. Медведєв Ф.П. Нариси з української історичної граматики – Харків : Вид-во ХДУ, 1964.– 247 с.
  38. Мейе А. Общеславянский язык / пер. со второго франц. издания ; пер. и прим. П. С. Кузнецова ; под ред. С. Б. Бернштейна. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1951. – 492 с.
  39. Мельничук О. С. Питання початкового розвитку східнослов'янської писемності // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 17–22.
  40. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення – К. : Наукова думка, 1966. – 324 с.
  41. Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. – К. : Наукова думка, 1967. – 454 с.
  42. Мосенкіс Ю. Трипільський словник української мови. – К., 2001.
  43. Москаленко А.А. Основні етапи розвитку української мови. – К.: КДУ, 1964 – 108 с.
  44. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян / [відп. ред. О. М. Трубачов]. – К. : Наук. думка, 1976. – 183 с.
  45. Німчук В. В. Аспекти дослідження проблеми етноглотогенезу українців // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. – К., 1995.– С.
  46. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. – 1997.– № 6 – 3-14; 1998. – № 1. – С. 3 –12.
  47. Німчук В. В. Походження й розвиток мови української народності // Українська народність: Нариси соціально-економічної і етнополітичної історії. – К.: Наукова думка, 1990.– С. 190–234.
  48. Німчук В. В. Проблема українського діалектогенезу // Проблеми сучасної ареології. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 25–47.
  49. Німчук В. В. Про походження українських діалектів // Україна: Наука і культура. – К., 1993. – Вип.. 26/27. – С. 246–249.
  50. Огієнко Іван. Історія української літературної мови / [упоряд. М. С. Тимошик]. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
  51. Олійник Олександр. Мова русів у фінікійській і етрусській епіграфіці. Приблизно до 1000 р. до н.е. (до основ української епіграфіки). – Торонто, 1999. – с.
  52. Петров В. П. Етногенез слов'ян. – К. :– Наукова думка, 1972.– 214 с.
  53. Петров В. Походження українського народу. – К. : , 1992. – с.
  54. Пещак М. М. Історичні писемні пам'ятки як джерело розвитку мовознавчої науки // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 49–54.
  55. Плачинда С. Глибоке коріння наше // Нація і держава. – 21 лютого 2005 р. – №7 (119).
  56. Півторак Г. П. Виникнення писемності у східних слов'ян за сучасними науковими даними // Мовознавство. – 1984. –№ 6. – С. 9–21.
  57. Півторак Г. П. Діалектна ситуація в Київській Русі // Мовознавство. – 1993 – № 2. – С.
  58. Півторак Г. П. Занепад зредукованих ъ, ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 3–25.
  59. Півторак Г. П. Проблема східнослов'янської прамови // Мовознавство : доп. та повідомл. на IV Міжнар. конгресі українців ; відп. ред. В. Німчук. – К. : Наукова думка,

2002. – С. 268–272.

60. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.
61. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови : Історико-фонетичний нарис. – К. : Наукова думка, 1988. – 280 с.
62. Півторак Г. Як розмовляли в стародавньому Києві // Вісник МАУ. – К., 1990. – №1 – С.
63. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. I–II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 533 с.
64. Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність? // Історія української мови : Хрестоматія. – К. : Либідь, 1996. – С. 251–256.
65. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – К. : Наук. думка, 1985. – 232 с.
66. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. – К. : , 2001. – с.
67. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К. : Наукова думка, 1971. – 315 с.
68. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мо-ви : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів пед. ін-тів]. Ч. I – К. : Радянська школа., 1964. – 234 с.
69. Самійленко С. П. Нариси української морфології української мови : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів пед. ін-тів]. – Ч. II. – К. : Радянська школа, 1967. – с.
70. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1977. – №1. – С.
71. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. – Київ – Лейпциг, 1919. – С. 89– .
72. Склярєнко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мо-ви. – К. : Наукова думка, 1983. – 239 с.
73. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови. – К.: Вища школа, 1973. – 216 с.
74. Стецюк В. М. Определение мест поселения древних славян графоаналитическим методом // Изв. АН СССР. Серия лит. и яз. – 1987 – №1. – С.
75. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. – Львів, 1964. – 472 с
76. Тараненко О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Історія української мови : Хрестоматія. – К. : Либідь, 1996. – С. 280–286.
77. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1992. – 449 с.
78. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 584 с.
79. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – с.
80. Сучасна українська літературна мова : Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1967. – 436 с
81. Тимченко Є. Курс історії українського язика. – К., 1927. – 170 с.
82. Ткаченко Орест. Питання походження т. зв. “В(е)лесової книги”: Спроба формально-змістового аналізу // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 47–54.
83. Фененко М. Земля говорить.– К.: Веселка, 1969. – 126 с.
84. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.
85. Філін Ф. П. Про походження російської, української і білоруської мов // Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 3–13.
86. Флаєр Майкл. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові: північноукраїнські говори // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 3–10.
87. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 324 с.

88. Шахматов Ол., Кримський Аг. Нариси з історії української мови та хрестоматія. – К.: “Друкар”, 1922. – 184 с.
89. Шевельов Ю. До питання періодизації історії української мови // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 689–693.
90. Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленко. – Харків : АКТА, 2002. – 1054 с.
91. Шевельов Ю. Назва “Україна” // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків: ОКО, 1995. – Т. 5 – С. 127-134.
92. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Історія української мови. Хрестоматія. – К. : Либідь, 1996. – С.191–205.
93. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1931 (ксерокопія). – Дрогобич : Бескид, 1992. – 248 с.
94. Ющук І. Про походження української мови // Українська мова і література в школі. – 1995. – № 1.– С.
95. Якубинский Л П. История древнерусского языка. – М.: Изд-во Мин. просвещения, 1953. – 368 с.
96. Яременко В. Якою ж мовою розмовляли київські князі // Наука і суспільство, 1991. – №2. – С.

СЛОВНИКИ

1. Етимологічний словник української мови. В 7 т. – Т. I. – К., 1982; Т. II. – К.,1985; Т. III. – К., 1989; Т. IV. – К.,
2. Срезневский М.Ф. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Т. I–III. – СПб, 1893–1912.
3. Словник староруської мови XIV–XV ст. – Т. I. – К., 1987; Т. II. – К., 1988.
4. Словник української мови ХУІ – першої половини ХУІІ ст. – Вип. I, II. – Львів, 1994.

ЗБІРНИКИ ВПРАВ, ХРЕСТОМАТІЇ

1. Коломієць Л. І., Майборода А. В. Історична грамати́ка української мови : Збірник вправ.– К., 1988. – 230 с.
2. Історія української мови. Хрестоматія / Упорядн. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – К. : Либідь, 1996. – 280 с.
3. Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – Ч. 2. – К., 1961. – с.

13. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Інтерактивний методичний комплекс навчальної дисципліни, який охоплює такі матеріали, розміщені на паперовому та електронному носіях інформації, як :

1. Тематика лекцій із рекомендованною до них літературою.
2. Тематика практичних, індивідуальних занять із пропонуванними для них завданнями та літературою.
3. Пояснення та завдання для самостійної роботи студентів.
4. Орієнтовна тематика індивідуально-дослідних завдань (рефератів).
6. Методи поточного та підсумкового контролю знань студентів та зразки відповідних тестів закритої чи відкритої форми.
5. Списки основної й додаткової літератури.

14. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ:

<http://personal.in.ua/article.php>

http://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_української_мови

http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm

<http://patent.net.ua/intellectus/facts/24/ua.html>

<http://ukrainaforever.narod.ru/variapiapoxodgenna.html>

<http://www.history.vn.ua/book/ukrzno/8.html>